

Gauta 2008 06 25
Pabaiga. Pradžia „Logos“ Nr. 56

VALDAS SELENIS

Vilniaus pedagoginis universitetas

NEPRIKLAUSOMOS LIETUVOS (1918–1940 m.) ISTORIKŲ IDEOLOGINĖS PAŽIŪROS

The Ideological Creeds of Historians in 1918–1940's Lithuania

SUMMARY

From 1918–1940 only a few Lithuanian historians were involved in politics. The most influential figures were prime minister Augustinas Voldemaras, diplomats Petras Klimas and Juozas Purickis. Their active political work interrupted their work in the academic field. The most prominent ‚left-winger‘ was the jurist and ex-social-democrat, Augustinas Janulaitis; the most prominent ‚right-winger‘ was Zenonas Ivinskis. We could count about 16 historians which were engaged in politics for a briefer times. The ideological creeds of the historians had some influence in the ‚historical field‘, especially in scholar polemics and in choices of academic strategy. Most Lithuanian historians avoided the ‚political field‘, because they thought that politics affected the objectivity of historical studies.

SANTRAUKA

Autorius straipsnyje siekia atskleisti ne istorikų teorines metodologines orientacijas, bet jų santykį su ideologinėmis pažiūromis, arba, kitaip tariant, Nepriklausomos Lietuvos (1918–1940) istorikų santykį su politika. Anot Zenono Ivinskio: „Istorikas yra ne tik atitinkamos socialinės grupės narys, ateinąs į mokslą su tam tikrais prietaisais, kurie ir geriausiom pastangom neleidžia būti absoliučiai objektyviu, bet jis yra taip pat savo laiko vaikas ir tam tikros pasaulėžiūros atstovas.“¹ Šiame kontekste keliami klausimai: ar daug istorikų tiesiogiai dalyvavo politiniame nepriklausomos Lietuvos gyvenime, kurie laikėsi „kairiųjų“ ar „dešiniųjų“ ideologinių pažiūrų, taip pat ar atsispindėjo šios pažiūros tuometiniame istorijos moksle. Antai prieškarinėje ir Antrojo pasaulinio karo metų Švedijoje vyko akademinė kova tarp kairiųjų liberaliųjų ir dešiniųjų nacionalistinių pažiūrų istorikų. Šią problemą nagrinėjęs švedų istorikas H. Gunnariussonas teigia, kad pastarieji galėjo net daryti įtaką nacionalinei politikai.² Lietuvoje, nors ir mažesniu mastu, taip pat pastebima trintis tarp „kairiųjų“ ir „dešiniųjų“ pažiūrų istorikų.

RAKTAŽODŽIAI: ideologija, Vytauto Didžiojo universitetas, Adolfas Šapoka, Zenonas Ivinskis, istorijos mokslas.
KEY WORDS: ideology, Vytautas Magnus university, Adolfas Šapoka, Zenonas Ivinskis.

MATERIALISTINIŲ, ARBA „KAIRIŲJŲ“ IDEOLOGINIŲ PAŽIŪRŲ ISTORIKAI

Jau būdamas Vytauto Didžiojo universiteto (toliau – VDU) Teisių fakulteto profesoriumi, Janulaitis apmąstė LSDP istorijos etapus. Pasak jo, nepriklausomos Lietuvos valstybės idėja niekuomet neišnykdavo, o pasitaikius tinkamoms sąlygoms, pasireikšdavo įvairiomis formomis. Straipsnyje pateikė LSDP – pirmosios politinės partijos Lietuvoje – istorijos apžvalgą. Pasidalijo savo nuomone, kad Steigiamasis Seimas „išpildė LSDP programos minimum reikalavimų“, o kitus, kurie prieš 25 metus daug kam atrodė tik tuščia svajonė, įvykdė tik iš dalies. „Nepriklausomoj Lietuvoj, pradėjus Lietuvos žmonėms gyventi kitose sąlygose, negu buvo iki šiol, kitaip atrodė socialinės ir politinės kovos. Išnyko galingieji dvarininkai, vos maža dalis jų teuzsiliko, nebuvo stiprios pramonės, sodžių ir mieste dauguma – ūkininkai, amatininkai, vidutiniai ar maži pirkliai. Dėl stokos aiškių interesų susidūrimų, atsirado daugybė partijų ir partijėlių su dideliais apetitais ir su menkučiais, kartais, visuomeniniais interesais. Aštrios buvo varžytynės tarp partijų – visi vylioj balsuotojus: kiekvienas daugiau duodavo. Kartais (labai, berods, retai) už tų kraštų veikėjų (atskirų asmenų) slėpėsi svetimos valstybės agentai, kurie, negalėdami atvirai pulti, bandė demagoginiais keliais išardyti Lietuvą.“²³ Tačiau jiems nepavykė, nes Lietuva turėjo „jaują, sveiką kūną“ – LSDP.

Leidinyje *Lietuva ir dabartinė Rusija* svarstė, kokios naudos galėtų gauti Lietuva iš santykių su tuometine komunistų valdoma Rusija. Pastebėjo, kad yra

žmonių, kurie „užėjus Lietuvai sunkiai valandai ūkio ar politikos gyvenime, ima kalbėti, kad viena Rusija mums begalint išgelbėti...“²⁴. Todėl Janulaitis aiškino, kodėl „Rusijoje nėra ir nebus rojaus“: „Rusai, būdami tamsūs, žemos kultūros, darydami tą savo revoliuciją, kurią Prancūzai padarė XVIII amž., sulig savo išsilavinimu...“²⁵. Davė patarimų, kaip reikia kovoti su komunizmu. Dėl šios knygelės vėliau, 1940 m., prasidėjus sovietinei okupacijai, Janulaitis susilaukė nemalonių ir buvo atleistas iš universiteto²⁶.

Janulaitis drauge su M. Biržiška, V. Biržiška, Jonu Šliūpu, ir kitais LU profesoriais pasirašė vadinamąjį *Profesorių memorandumą*, nukreiptą prieš 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą ir raginantį atkurti demokratinę tvarką. Šio dokumento neleista spausdinti, todėl jį paskelbė Zigmas Toliušis III Seimo posėdžio metu²⁷.

Vėliau Lietuvos istorikai, nors kai kurie ir be didelio entuziazmo, turėjo priprasti prie naujos valdymo formos ir iškelti jos privalumus, kaip kad rašė Juozas Jakštas: „Patriotizmas, tariant savo tautos meilę ir iš to einanti tautinė ideologija Smetonos pranokti etinio principo. Tautinės kovos ginklai neturi pažeisti dorovės ir teisybės dėsnių. Jis negali būti smurto aktas, kad ir prieš priešus (lenkų endekus –V.S.) nukreiptas. (...) Mylėkime savo tautą, jai triūsime ir dirbkime, bet gerbkime ir kitas.“²⁸

Janulaičio, kaip buvusio socialdemokrato, ideologinės pažiūros turėjo įtakos ir jo mokslinei bei akademiniai veikalai. Dar iki Lietuvos Nepriklausomybės

paskelbimo Janulaitis, kaip istorinio materializmo ir objektyvizmo atstovas, pradėjo kritikuoti užsilikusias romantizmo apraiškas Lietuvos moksle. Apie Basanavičiaus redaguojamą leidinį rašė: „Koks yra *Lietuvių tautos* mokslas? Ne toks jisai, kaip mes papratę Europoj suprasti. Jisai kvepia viduramžiais viešpatavusiomis anais laikais nuomonėmis (...) Pasirodo, jog neišmirė toji srovė ir šiandien. Berods ji turi kitokią išvaizdą, lietuvišką, bet kūrinys toks pats.“²⁹ Palaikydamas Janulaičio nuomonę, vėliau prie šios diskusijos prisidėjo ir ekonomistas Albinas Rimka. Anot Juozo Jurginio, tuo metu Europos universitetuose viešpatavo pozityvizmas, istorikai sutelkė dėmesį į ekonominius ir socialinius klausimus, istorijos raidą ir progresą³⁰.

Pažymėtina, kad nepriklausomos Lietuvos istorikų iškeltas uždavinys „rasti lietuvius Lietuvos istorijoje“ tęsė romantinės pragmatinės-didaktinės historiografijos siekius, tačiau jau pozityvistine (objektyvistine) linkme. Antai Šapoka, aiškindamas, kodėl istorijos vadovėliuose neminimi kai kurie mitiniai Lietuvos kunigaikščiai, kuriuos mėgo romantinės pakraipos istorijos mylėtojai, rašė: „Istorija nėra senas mokslas, o tikrasis Lietuvos istorijos mokslas yra visiškai jaunutis. Jam vargu ar priskaitytume ir šimtą metų. [...] Istorijos uždavinys atrasti tiesą atvaizduoti tautos praeitį, o ne pasakas sekti. Pati istorija nesukuria nieko. Kur nėra žinių, ten ji gali pasakyti tik vieną žodį: *Nežinau*.“³¹

Ketvirtajame dešimtmetyje Janulaitis polemizavo su vienu iš Šapokos redaguotos *Lietuvos istorijos* autorių, Teologijos-filosofijos fakulteto (toliau – TFF) absolventu Pauliumi Šležu dėl vyskupo

Motiejaus Valančiaus vaidmens puoselėjant lietuvybę sureikšminimo ir socialdemokratų nuopelnų siekiant panaikinti spaudos lotyniškais rašmenimis draudimą nepastebėjimo³². Povilo Lasinsko nuomone, pirmųjų mokslinių nepriklausomos Lietuvos istorikų polemikų – be aukščiau paminėtosios, trečiojo dešimtmečio pradžioje vykusios Voldemaro ir Antano Alekno diskusijos dėl Dievo Apvaizdos istorijos moksle³³ esmingiausias bruožas buvo aštrus katalikiškų pažiūrų autorių tekstų kritikavimas kairiosios orientacijos recenzentų³⁴. Šioje vietoje verta paminėti, kad ateistais arba laisvamaniais save laikė arba jiems priskirtini Pakarklis, Trumpa. Pakarklis, anot Vyginto Pšibilskio, ateistu tapo pasipiktinęs krikdemų ir ateitininkų finansinėmis aferomis. Jo ateistinių pažiūrų plėtrai taip pat turėjo 1932–1933 m. VDU dėstę Janulaitis ir V. Biržiška³⁵. Trumpa save vadino nepriklausomu žmogumi – „žmogumi be Dievo“³⁶.

Subjektyvus, daugiau kairiųjų ideologinių pažiūrų politikui būdingas požiūris atsispindėjo ir Janulaičio priekaištuose Teologijos-filosofijos fakultetui dėl universiteto statuto pažeidimų priimančiam šio fakulteto auklėtinių J. Matuso ir Antano Kučinsko disertacijoms³⁷. Šią savo „atskirą nuomonę“ Janulaitis, kaip VDU Senato narys, pareiškė 1937 m. Tuo metu Senate vyko „apgultoje padėtyje“ atsidūrusio TFF regulavimo ir memorandumo svarstymas³⁸. Nepaisant Janulaičio pastabų, Humanitarinių mokslų fakulteto (toliau – HMF) Taryba, užtarus Jonynui, leido Matusui ginti habilitacinį darbą ir pradėti eiti šiame fakultete privatdocento pareigas³⁹. Tai buvo nemažas laimėjimas, kuriuo pasidžiaugė, pažįsta-

mas tiek Matusui, tiek Ivinskiui⁴⁰ IV Lietuvos Respublikos Seimo narys Mykolas Gylys net Seimo posėdyje: „Aš noriu atkreipti gerbiamų tautos atstovų dėmesį dar į vieną tikrai esamą dalyką, kad aukštojo mokslo laipsnį gavusių absolventų ligi šiol humanitarinių mokslų fa-

kultete mes žinome vieną, tai yra daktaro laipsnį turintį; tuo tarpu, tuo pačiu teologijos-filosofijos fakultete ligi šiol baigusiu daktaro laipsniu yra 4. Ir nepasakykite, kad jie yra silpnesni, nes iš tų baigusiu vienas yra pakviestas į humanitarinių mokslų fakultetą istorijos dėstyti.“⁴¹

KATALIKIŠKŲJŲ, ARBA „DEŠINIŲJŲ“ IDEOLOGINIŲ PAŽIŪRŲ ISTORIKAI

Sąlyginai nemaža Lietuvos istorikų grupė priklausė aktyviai visuomeninei katalikų organizacijai – ateitininkams. Tai Bronius Dundulis, Ivinskis, Kučinskas, Matusas, Pakarklis, Remeika, Šapoka, Simas Sužiedėlis ir Šležas. Dauguma jų studijavo VDU TFF. Anot ateitininkų ideologo Stasio Šalkauskio: „(...) ateitininkai privalo su visu rūpestingumu stengtis išigyti gilaus religinio susipratimo, kuris sugeba suderinti aukštą mokslinės kultūros laipsnį su tikru katalikiškąsios doktrinos supratimu.“⁴² Antanas Maceina, rašydamas apie ateitininkų ideologijos ir organizacijos kūrėją Šalkauskį pažymėjo, kad ateitininkija, unikali nepolitinė organizacija visame katalikiškajame pasaulyje, kaip katalikiškasis sąjūdis, savo principus sėmė iš katalikiškosios pasaulėžiūros⁴³. Šie principai yra katalikiškumas, tautiškumas, visuomeniškumas ir inteligentiškumas. Šiam sąjūdžiui būdinga idealistinė pasaulėžiūra.

Ateitininkų federacija, Lietuvių katalikų moksleivių ateitininkų sąjunga, įkurta 1911 m. buvo katalikiška asmenybės ugdymo organizacija, vienijanti moksleivius, studentus bei mokslą baigusius organizacijos narius. Jos veikla rėmėsi pagrindiniais katalikybės, tautiškumo, inte-

ligentiškumo, šeimiškumo, visuomeniškumo principais. Siekė atnaujinti ir stiprinti Lietuvos pilietinę visuomenę. Viešai šis siekis pasireiškė 1936 m. ateitininkų sendraugių sąjungos parengtoje programoje *Į organinės valstybės kūrimą*, paskelbtoje dienraštyje *XX amžius*.

Anot Šalkauskio, katalikiškoji pasaulėžiūra „turi atsiremti į dogminę Bažnyčios branduolį ir suderinti su juo visas, kad ir labiausiai periferines sritis.“⁴⁴ „Lietuva savo universitete teturi tik vieną fakultetą (TFF – V. S. past.), kuris laikosi katalikiškosios pasaulėžiūros ir jos dvasioje auklėja jaunuomenę.“⁴⁵ Fakultetas išleido į visuomenės gyvenimą tiek intelektualinių pajėgų, kiek kiti fakultetai proporcingai neišstengė parengti. „Vieni konstatavo tai su pasitenkinimu, bet kiti, katalikiškosios pasaulėžiūros priešai, su baime ir susirūpinimu.“⁴⁶ Kaip minėta anksčiau, politinė opozicija stengėsi šį fakultetą likviduoti.

Istorikai ateitininkai kartu rengė ir mokslinius veikalus. Antai Kučinskas Ivinskiui rašė, kad kolektyvinei monografijai apie Vytautą Didįjį reikia sudaryti konkretnę planą ir patarė kreiptis į profesorius Alekną ir Šalkauskį konsultuotis kaip medžiagą „sistemingiau išdėstyti tautiškumo fone“⁴⁷.

Ivinskio pasaulėžiūros „dešinėjimas“ prasidėjo pirmosiose gimnazijos klasėse⁴⁸. Galėjęs jam daryti įtaką ir profesorius Alekna, dar prieš XX a. pradžią pradėjęs skelbtis *Tėvynės sarge*.

Nepriklausomybės metais Ivinskis buvo aktyvus autoritarinės valstybės pertvarkymo šalininkas, pasirašęs 1936 m. paskelbtą ateitininkų sendraugių sąjungos deklaraciją *Į organiškios valstybės kūrybą*⁴⁹. Trumpos nuomone, Ivinskis priklausė politikuojančių istorikų grupei – aktyviai dalyvavo redaguojant *XX amžių*⁵⁰, mėgo rašyti ir istorijos straipsnius aktualiomis „gyvenamajam momentui“ temomis⁵¹, šiuo atžvilgiu įtakos savo studentui galėjo turėti vokiečių istorikas, profesorius Otto Hoetzchas⁵². Dėl savo rašinių Ivinskis net buvo išbrauktas iš Lietuvos žurnalistų sąjungos⁵³. Savo ruožtu Trumpa, kaip rašo savo „autobiografiniuose škieuose“, nors aktyviai bendradarbiavo tautininkų spaudoje, pasiliko daugiau ar mažiau nepriklausomu žmogumi su aiškiais simpatijomis „į kairę“. Prijautė pagrindinei opozicijai Smetonos valdžiai ir siekiui įgyvendinti radikalesnį nacionalizmą, kita vertus, studijų Paryžiuje metais (1937–1939 m.) žavėjosi liaudies frontų sąjūdžiu ir socialistų lyderio Leono Blumo straipsniais jų laikraštyje *Le populaire*⁵⁴.

Reiktų pažymėti, kad Ivinskis tiesiogiai politikoje nedalyvavo, nepriklausė jokiai partijai. Ivinskį jo bičiuliai ateitininkai ir vėliau, emigracijoje, tačiau reiktų manyti, kad ir nepriklausomybės laikotarpiu stengėsi atkalbėti nuo tiesioginio dalyvavimo politikoje. Antai Matusas rašė: „O vėl ta politika...Patsai, atrodo, tik neseniai tai gyvai patyrei. Dėl švento lietuviško reikalo grupės ir asme-

nys bereikalingai tąsosi. Tiesą sakant, aš tai stebėjau ir kentėjau jau St. Seimo ir paprasto Seimo laikais. Man atrodo, jog politikos esmę sudaro pačių politikų asmeninis dorovingumas. Dėl to aš jau nuo nepriklausomybės laikų šalinausi nuo politikos.“⁵⁵ Sužiedėlis išreiškė panašią nuomonę: „Nežinau iš ko esu nugirdęs, kad buvote kalbinamas ar ir dabar dar kalbina įeiti į Vliką. Gerbiu tą rezistentinę pajėgą ir jos darbą, bet Lietuvai nemažiau bus reikalingas ir dirbamas kultūrininkų darbas, ne vien politikų.“⁵⁶ Tokia buvo daugumos istorikų pozicija.

Ivinskis darė nemažą įtaką ir Šapokai, pritraukdamas jį į *Naująją Romuvą*. 1932 m. gegužės 30 d. Šapoką patvirtinus Lietuvos istorijos katedros vyresniuoju asistentu, Jonynas rašė, kad tai padaryti buvo nelengva, kadangi Šapoka skelbėsi *Naujojoje Romuvoje*, *Židinyje*, bendravo su vadinamųjų „klerikalų“ stovyklos atstovais⁵⁷.

Kita vertus, jau tuomet vokiečių istorikai paleisdavo replikas lietuviškojo nacionalizmo atžvilgiu, į tai reaguodamas Šapoka rašė: „Kadangi ši naujoji koncepcija (dėl lietuvių autochtoniškumo V. S.) mūsų ginčą su Vokiečiais dėl Mažosios Lietuvos ir visų Rytprūsių lietuviškosios praeities pastato į visiškai naują, mūsų naudai pakrypusią plokštumą, tad senosios koncepcijos gynėjai jai gali primesti lietuviškąjį nacionalizmą (vokiečiai tą jau ir sako), bet iš tikro tai yra visiškai kitokios kategorijos reiškinys. Tai yra tik svetimųjų pagamintus akinius pradėjusio lietuvio žvilgsnis į savo tautos praeitį (...).“⁵⁸ Tačiau šie teiginiai netoli tiesos. Ernestas Gellneris suformulavo apibrėžimą, pagal kurį nacionalizmas pirmiausia yra politinis principas, kuris teigia, kad

politinis ir tautinis vienetas turi sutapti ir nacionalistinio pykčio jausmas kylas, kai šis principas pažeidžiamas⁵⁹. Galima daryti prielaidą, kad panašus procesas vyksta ir istoriografijoje. Tuo labiau, kad griežtos ribos tarp politinio ir kultūrinio

nacionalizmo nėra. Pirmasis saugo politines piliečių teises, antrasis – kultūros vertybes, kurios yra tautos identiteto ženklai⁶⁰. Šiuo atveju „lietuvių ieškojimas Lietuvos istorijoje“ – tautinės (nacionalistinės plačiąja prasme) ideologijos dalis.

IŠVADOS

Nepriklausomos Lietuvos Respublikos gyvavimo laikotarpiu politikoje tiesiogiai dalyvavusių istorikų buvo labai mažai. Tie, kurie pasirinkdavo politiko kelią, turėdavo nutraukti istorijos tyrinėjimus ar darbą universitete. Faktiškai egzistavo takoskyra: arba istorijos mokslas, arba politika. Žymiausi iš istorikų politikų – Voldemaras, Klimas ir Purickis. Iš viso tiesiogiai politikoje dalyvavo (buvo partijų nariais ar užėmė atsakingas pareigas valdžios struktūrose) 16 istorikų bendrijos atstovų. Ryškiausias „kairiųjų“ ideologinių pažiūrų istorikas Lietuvos nepriklausomybės laikotarpiu buvo Janulaitis, „dešiniųjų“ – Ivinskis. Abu šie

istorikai, kurie atstovavo ir skirtingoms mokslininkų kartoms, buvo itin produktyvūs mokslininkai ir publicistai. Istorikų ideologinė pasaulėžiūra darė įtakos mokslinei polemikai ir mokslinės karjeros strategijos pasirinkimui. Ryškiausia metodologinių pažiūrų konfrontacija, nulėmusi objektyvistinio pozityvizmo vyraujančią padėtį Lietuvos istorijos moksle, vyko tarp Jonyno ir Voldemaro. Pastarasis turėjo pasitraukti iš universiteto ir iš „istorijos lauko“. Tuometinėje Lietuvos istoriografijoje su pozityvizmu išsivyravo ir nacionalistinė ideologija, siekusi „apginti“ Lietuvos istoriją nuo kaimyninių istoriografijų koncepcijų.

Literatūra ir nuorodos

- ²³ Augustinas Janulaitis. Lietuvos nepriklausomybės keliai // *Kultūra*, 1931, Nr. 1, p. 1–9.
²⁴ Augustinas Janulaitis. *Lietuva ir dabartinė Rusija*. – Kaunas, 1925, p. 3.
²⁵ Ten pat, p. 23.
²⁶ Aivas Ragauskas. Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje, p. 104.
²⁷ Profesorių memorandumas // *Seimo stenogramos*. 3 Seimas, 3 sesija, 70-asis posėdis, 1927 m. kovo 3 d., p. 10–11.
²⁸ Juozas Jakštas. Humaniškas Smetonos tautiškas // *Vairas*, 1934, t. XII, Nr. 8–9, p. 105–109.
²⁹ Augustinas Janulaitis. Lietuvių tauta // *Vilniaus žinios*, 1908, kn. II, Nr. 168 (1106), p. 3.

- ³⁰ Augustinas Janulaitis. *Praeitis ir jos tyrimo rūpesčiai*. – Vilnius: Mokslas, 1989, p. 8–9.
³¹ Adolfas Šapoka. Kodėl istorijos vadovėliai nebemini kai kurių Lietuvos kunigaikščių vardų. // *Šviesos keliai*, 1934, Nr. 12, p. 731.
³² Povilas Lasinskas. *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*. – Vilnius: Vaga, 2004, p. 160.
³³ Valdas Selenis. *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais*, p. 80.
³⁴ Povilas Lasinskas. *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, p. 288.
³⁵ Vigintas Pšibilskis. Profesoriaus Povilo Pakarklio gyvenimas ir veikla. // *Povilas Pakarklis. Raštai*. – Vilnius, 1987, p. 8.

- ³⁶ Vincas Trumpa. Žmogus be Dievo. // *Metmenys*, 1987, Nr. 53, p. 124.
- ³⁷ Valdas Selenis. *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais*, p. 61.
- ³⁸ Šiame dokumente paaiškintas TFF rengiamų specialybių reikalingumas, jų „paralelizmo“ su HMF buvimas ir nebuvimas, diplomų išdavimo ir daktaro laipsnių suteikimo tvarka, TFF regulaminas ir memorandumas, LMAB RS, f. 267–2658, l. 1–24. Pridėtas VDU rektoriaus M. Rōmerio kvietimas A. Janulaičiui atvykti į VDU Senato posėdį 1937 m. balandžio 23 d. (l. 24).
- ³⁹ Valdas Selenis. *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais*, p. 93.
- ⁴⁰ M. Gylys ateidavo įvairiais klausimais padiskutuoti pas Z. Ivinskį į namus, Z. Ivinskio dienoraštis, 1938 m. lapkričio 21 d. // LNB RS, f. 29–14, l. 130, p. 193.
- ⁴¹ VDU etatų pakeitimas. // *IV Seimo stenogramos*. 52-asis posėdis, 1937 m. spalio 28 d., p. 72.
- ⁴² Stasys Šalkauskis. *Ateitininkų ideologija*. – Putnam, 1954, p. 56.
- ⁴³ Antanas Maceina. Stasys Šalkauskis. // Stasys Šalkauskis. *Ateitininkų ideologija*. – Putnam, 1954, p. 32.
- ⁴⁴ Šalkauskis, S. *Ateitininkų ideologija*, p. 41.
- ⁴⁵ Ten pat, p. 50.
- ⁴⁶ Ten pat, p. 51.
- ⁴⁷ A. Kučinsko laiškas Z. Ivinskiui, 1928. 12. 23–26. // LNB RS, f. 29–1230, l. 8.
- ⁴⁸ Valdas Selenis. *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais*, p. 35.
- ⁴⁹ Tatjana Maceinienė. Istorikas Zenonas Ivinskis. Portreto eskizas. // *Kultūros barai*, 2002, Nr. 7, p. 68.
- ⁵⁰ Pats Z. Ivinskis nuo pat įsteigimo 1936 m. iki uždarymo 1940 m. buvo XX amžiaus redakcijos narys.
- ⁵¹ Z. Ivinskis politikuojančiu istoriku pavadino A. Voldemarą, kuris po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo išleido politiniams reikams skirtus darbus *Lithuanie et Pologne*, Berlin, 1920 m. ir *Lithuanie et ses problemes: 1. Lithuanie et Allemagne*, Lille, 1933 m. Žr.: Zenonas Ivinskis. *Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties*. – Vilnius, 1991, p. 59.
- ⁵² Vincas Trumpa. *Apie žmones ir laiką*, p. 431–432.
- ⁵³ Valdas Selenis. *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais*, p. 104.
- ⁵⁴ Vincas Trumpa. Žmogus be Dievo. Autobiografiniai škiečiai. // *Metmenys*, 1987, Nr. 53, p. 142.
- ⁵⁵ J. Matuso laiškas Z. Ivinskiui, New York–Roma, 1954 11 30. // VUB RS, f. 198–432, b. 431.
- ⁵⁶ S. Sužiedėlio laiškas Z. Ivinskiui, Brockton–Roma, 1951 11 24. // VUB RS, f. 198–547, b. 744.
- ⁵⁷ Juozas Brazaitis rašė, kad *Naujosios Romuvos* pasirodymas buvo sutiktas įtariai: „...buvo laikai, kad visuomeniniai ir politiniai klausimai buvo nustelbę tautinės kultūros kūrimo reikalą. Visuomenė buvo susiformavusi grupėmis, kurios aštriai viena su kita kovojo.“ *Naujoji Romuva* laikėsi provokarietiškos krikščioniškos ideologijos. Žr.: Juozas Brazaitis. *Naujoji Romuva*. // *Lietuviškoji enciklopedija*. – Boston, 1960, t. XX, p. 78–79. A. Šapoka domėjosi politinėmis ideologijomis jau pirmuosiuose studijų kursuose. Pirmąjį iš studijų metų darbų – referatą apie klerikalinį ir politinį auklėjimą A. Šapoka paskelbė HMF studentų referatų rinkinyje *Pedagogikos rinkinys*. Jo recenzentas – 1927 m. TFF filosofijos studijas baigiantis kunigas Juozas Grigaitis kritiškai įvertino šį referatą: „autorius ėmėsi vystyti šią temą, matyt neišsiaiškinęs, koks yra skirtumas tarp politinio ir partinio auklėjimo“. Siūlė geriau išsiaiškinti klerikalizmo sąvoką, nes su ja sieja tik krikščionybę ir ypač Katalikų Bažnyčią, o ne visas religines organizacijas. Žr.: J. Grigaitis. Kelios pastabos dėl A. Šapokos referato *Klerikalinis ir politinis auklėjimas*. Paskelbto HMF studentų referatų rinkinyje *Pedagogikos rinkinys*, 1927 m. // LNB RS. PR – 1242.
- ⁵⁸ Adolfas Šapoka. Aisčių kilmių bei jų tarpusavio santykių aiškinimas mokykloje. // *Tautos mokykla*, 1937, Nr. 1, p. 7.
- ⁵⁹ Ernest Gellner. *Tautos ir nacionalizmas*. – Vilnius: Pradai, 1996, p. 13.
- ⁶⁰ Raymond Jay. *Nationalism*. // *Political ideologies: An Introduction*. Second edition. – London and New York, 1994, p. 158–159.